

MAG HELLA

EGY ISMERETLEN VÁCI RENESZÁNSZ BALUSZTRÁDRÓL¹

Vác városát Éber László helyezte fel hazánk reneszánsz építészeti emlékeinek térképére még 1913-ban, amikor elsőként ismertette részletesen az 1777-re elkészült új váci székesegyházban szentélykorlátként funkcionáló reneszánsz balusztrádosztó pillérek sorát (1. kép).² A korlát tizenhat budai márgából³ készült, másodlagosan felhasznált reneszánsz faragványt tartalmaz, további négy darabot

az eredetiek mintájára homokkőből faragtak ki a 18. században. Az együtteshez tartozik még négy márga és két vörösmárvány⁴ balusztrádosztó pillér is; utóbbi kettő a székesegyház kriptájában volt másodlagosan befalazva (2–3. kép).

Éber László alapozta meg tehát a váci reneszánsz faragványokról szóló művészettörténeti diskurzust, rámutatva szoros összefüggéseikre az addig Budán

1. Szentélykorlát a váci székesegyházban (részlet). Forrás: Tragor Ignác Múzeum, Vác, Fotótár 1.

2. Vörösmárvány balusztrádosztó befalazva a székesegyház altemplomában.
Forrás: Tragor Ignác Múzeum, Vác, Fotótár 5.

3. Vörösmárvány balusztrádosztó a székesegyház altemplomából való kibontás után.
Forrás: Tragor Ignác Múzeum, Vác, Fotótár 4.

előkerült balusztrádosztó pillértöredékekkel.⁵ Ez irányú megállapításai alapvetően kiállták az idő próbáját, az 1945 után egyre szaporodó budai leletek miatt e kapcsolat azóta csak egyértelműbbé vált. A váci együttes a magyarországi reneszánszról ezt követően a 20. század utolsó negyedéig megjelent összefoglaló kötetek mindegyikében helyet kapott.⁶ Vita leginkább készítésük ideje körül bontakozott ki: a kutatás álláspontja kezdetben nem volt egységes, hol az 1480-as évekre – így még Hunyadi Mátyás uralkodásának idejére –, hol az 1500 körüli időre – azaz már a Jagelló-korra – helyezték őket. Mikó Árpád 1992-es tanulmánya hozott e tekintetben megnyugvást: az egyik osztópillér „visszáján” – azaz szentély felé néző oldalán – Mátyás egyik emblémáját, a hordót felismerve, amely Galeotto Marzio közismert leírásával, a váci ásatásokból előkerült majolika padlócsempékkel⁷ és más faragványokkal együtt „kormeghatározó értékűnek” tekinthető.⁸ A váci székesegyház szentélykorlátja ennek következtében annak példájává vált a 20. század végére, hogy Mátyás budai *all'antica* építkezései még az uralkodó életében követőkre találtak: Báthori Miklós váci tevékenységét elsőként szokás emlegetni.

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

Mikó Árpád megfigyelései szerint a budai és a váci osztópillérek „minden lényeges részletben” – motívumkincs, méretek, technikai kivitelezés – megegyeznek, a két csoportot ugyanazon kőfaragók készítették, sőt, egy esetben a faragó kéz azonossága is megállapítható.⁹ Mikó Árpád ugyanakkor stílusbeli különbségeket is említ, kiemeli, hogy a váci darabokat egyszerűbben díszítették.¹⁰ „Ha nem került volna elő Vácott ásatásokon is oly sok kora reneszánsz kőfaragvány, az is felvetődhetnék, hogy vajon nem a 18. században jutott-e Vácra az egész sorozat Budáról, a királyi palota romjai közül. De erről szó sincs.” – vetette papírra 2007-ben.¹¹ Valóban szó sem lehet erről? Tudjuk-e, hogy pontosan milyen reneszánsz kőfaragványok kerültek elő az egykori váci püspöki székhelyen végzett ásatások során?

A válasz magától értetődően az, hogy tudjuk, hiszen Koppány Tibor ismertette a váci vár reneszánsz kőfaragványait a Váci Könyvek 1994-ben megjelent, 7. kötetében.¹² Teljességre törekvő írásában az addigra közismert, a székesegyházban beépített darabok mellett a váci múzeum gyűjteményében 1912 és 1992 között összegyűlt százöt kisebb-nagyobb reneszánsz faragvány alapvető adatait is közölte. Munkája nyo-

mán így összesen 132 reneszánsz töredék vált ismertté. Pontosabban szólva leginkább létük vált ismertté, az egyes darabokról ugyanis Koppány Tibor csak rövid, tömör, a funkciót meghatározó, lényegre törő leírásokat tett közzé, s csupán huszonnyolc darabról publikált felmérési rajzot, valamint további nyolc töredéket szerepeltetett rekonstrukciós rajzokon. Tanulmánya folytatását, s az összes – 1983 és 1992 között elkészült – felmérési rajz közreadását Koppány Tibor tervezte is, ennek elmaradását az idő hiánya, valamint az a tény okozta, hogy ekkor még zajlottak a Tettamanti Sarolta vezette feltárások, amelyek során kerültek elő újabb töredékek.¹³

Érdemesnek tűnt tehát újra áttekinteni a már mindenki által jól ismertnek vélt faragvány-anyagot, amely munka meglepő eredményt hozott. A váci múzeumban őrzött leletanyag újbóli feldolgozásával egy olyan balusztrád képe bontakozik ki előttünk, amelyet Koppány Tibor valamilyen okból átfogóan nem elemzett, így hiába mérte fel és tette közzé rövid leírás szintjén a legtöbb ma ismert darabját, maga a szerkezet teljesen ismeretlennek tekinthető. Jelen tanulmány alapvető célja ezen balusztrád közzététele, valamint a székesegyházban látható faragványokkal való viszonyának tisztázására irányuló kísérlet. Függeléként megtalálható egy, mind a huszonhét ma ismert és a váci Tragor Ignác Múzeumban őrzött, valószínűleg balusztrádelemként értelmezhető faragványtöredéket ismertető katalógus. A téma aktualitását többek között az adja, hogy 2019-ben jórészt befejeződött a püspökvár helyén felépült 18. századi ferences kolostoregyüttes helyreállítása, környezetének rendezése, s így valószínűsíthető, hogy egy ideig aligha számolhatunk nagyobb, újabb leleteket eredményező feltárásokkal.

A közismert, régóta szem előtt levő váci balusztrádosztó pillérek két típushoz tartoznak. Az egyiket mindössze két vörösmárvány pillér alkotja (2–3. kép): magasságuk 77, illetve 78,3 cm, szélességük 45, illetve 35 cm, vastagságuk egyaránt 16,8 cm.¹⁴ Egyik oldalukon koronás W betű, a másikon kiterjesztett szárnyú sas látható egy középső medallionban, amelyet alul és felül lemez és kima alkotta keret fut körbe. Míg a keskenyebb eredetileg szélső, addig a másik középső elem lehetett, mindkét rövidebb oldalán egy-egy félbaluszterrel. Utóbbiakról fontos megjegyezni, hogy talpuk tagolt: egy keskeny lemeztagozat után kiszélesedő, íves talppal zárulnak, osztógyűrűjük körül a bábok testére tapadó, fodros gallér található. E típusnak Budán és Esztergomban találhatóak analógiái, a faragványcsoportot a 15. század utolsó évtizedére helyezi a kutatás.¹⁵ A váci töredékek méretbeli egyezésük és díszítésük jellege okán a budaiakhoz állnak közelebb.¹⁶ A csoport Vácon tehát csak e két darab-

ból áll: mindeddig nem került elő ásatási leletként vörösmárványból sem további baluszter-, sem balusztrádosztó-töredék, amely hitelesítené váci eredetüket, vagy közelebb vihetne eredeti felállítási helyük meghatározásához.¹⁷

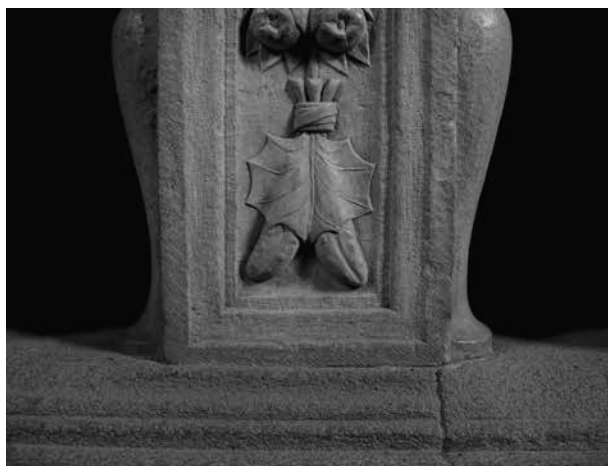
Sajnos ahhoz sem áll ma még rendelkezésre elegendő információ, hogy egyértelműen eldönthető legyen, hol készültek e sorozat elemei. Korábban felmerült, hogy az ezeket készítő, kezdetben Budán működő műhely nem sokkal Mátyás halála után Vácon tevékenykedett volna tovább Báthori Miklós udvarában.¹⁸ A Zolnay László által megfogalmazott elképzeléssel Farbaky Péter nem értett egyet, szerinte Váca készen jutottak az elemek Budáról.¹⁹ Mikó Árpád megállapította, hogy biztosan ugyanazon kőfaragók keze nyomán készültek az esztergomi, budai és váci darabok is, készítésük helyeként azonban szerinte mindhárom helyszín számításba jöhet, hiszen mindenhol jelentős építkezésekkel számolhatunk a korszakban.²⁰ Vácon feltűnően kevés az ismert vörösmárvány reneszánsz töredék, e tény inkább arra mutat, hogy e faragványok készen jutottak ide Budáról, esetleg Esztergomból.²¹

A másik, régóta ismert váci csoportot nagy számú – hús darab – márga osztópillér alkotja (1. kép). Ezek magassága 67–68,5 cm, szélessége 31,5 és 42 cm között változik, vastagságuk 11 vagy 14 cm. Közülük négy darab jelenlegi, székesegyházi elhelyezésükben szélső – Koppány Tibor megfigyelése szerint ezek vélhetően eredetileg is ilyenek lehettek –, tizenhat pedig középső elem. Utóbbiakhoz mindkét rövidebb oldalukon egy-egy félbaluszter csatlakozik, melyek megformálása teljesen puritán, sem talplemezük, sem osztógyűrűjük nem tagolt, nem díszített (4. kép). A pillérek egyetlen díszét szögre felfüggesztett zsinóron lógó, gyümölcs-, növény- és trófeamotívumok alkotta domborműves kompozíciók jelentik, amelyek mindkét hosszanti oldalon mélyített mezőkben foglalnak helyet. A képmezőt kétféle keretdísz övezheti: tizenhét esetben egy lemez-szima-lemez tagozatokból álló, három esetben egy csak lemezekből kialakított változat (4–6. kép).²² Jellemző a keretező elemeken faragásnyomok megléte, azaz a felületet nem dolgozták teljesen simára (6. kép). Koppány Tibor azt sem tartotta kizártnak, hogy az osztópillérek nagy száma és kisebb méretbeli eltéréseik miatt eredetileg nem is ugyanazon szerkezet részei voltak, vagy esetleg egy többszintes, emeletes loggia részét alkották.²³ További jellegzetességük az a – budai pillérek esetében ugyancsak megfigyelhető – technikai megoldás, hogy az osztópillérek a lábazati és könyöklő elemekhez kőcsapokkal illeszkedtek. Erre a váci osztópillérek esetében a székesegyház altéplomából kibontott töredékek megfigyelhető részletei utalnak. Sajnos e faragványcsoport esetében is csak

4. A székesegyházban felállított balusztrádosztó elemek (részlet). Fotó: Mag Hella, 2020.

az mondható el, hogy mai tudásunk alapján megnyugtatóan nem lehet eldönteni, hol készülhettek. Korábban elvégzett műemléki kőanyag-vizsgálatok során mindenesetre kimutatták, hogy anyaguk, az említett márga csak Buda környékén bányászható.²⁴

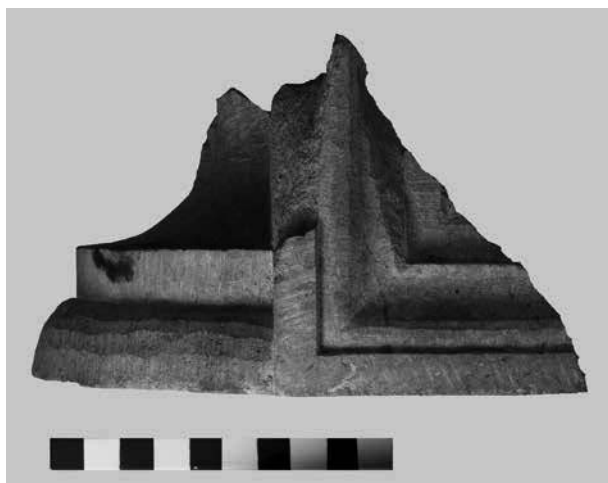

5. A székesegyházban felállított balusztrádosztó elemek (részlet). Fotó: Mag Hella, 2020.

A fenti darabokon kívül a váci múzeum is őrzi reneszánsz baluszterek, balusztrádosztók töredékeit: Koppány Tibor a múzeumi anyagban három márga osztópillér-töredéket, valamint tizenhárom balusztertöredéket azonosított. Ezeket ezen megnevezéssel vette fel katalógusába, azonban sem itt, sem cikke szövegében nem tért ki az ásatási anyagként előkerült leletek túlnyomó többsége és a székesegyházban beépített darabok között megfigyelhető fontos különbségekre. Így mindegyelőre arra, hogy mindhárom, általa azonosított márga balusztrádosztó pillérhez az előbb tárgyalt vörösmárvány Jagelló-kori példányokon láthatókhöz hasonló, tagolt talpú félbaluszterek csatlakoznak, továbbá hosszanti oldalukon található képmezőjük keretezése is eltérő (*Kat. sz. 4–6.*). A három kis töredék mellé kívánczik egy további, amelyet Koppány kímás keretezésű lapként írt le, nem véve észre rövidebb oldalán az ugyancsak tagolt talpú félbaluszter csekély maradványát, helyesebben inkább ennek egykori helyét (*Kat. sz. 1.*). Ennek egyik oldala (eredetileg vélhetően alsó) illesztésre faragott, de egy keskeny vajat is látható itt, amely a kőelemek egymáshoz való rögzítéséhez használt ólom beöntési helye. E töredék segítségével azonosítható, hogy a pillérek képmezőjének kerete egy külső keskeny lemez és egy kima után egy újabb keskeny lemez tagozattal folytatódtott, ezt követte az a sekély homorlattal induló mélyített mező, ahol a domborműves díszítés kaphatott helyet. A váci múzeumban található egy ismeretlen provenienciájú további töredék, amely ugyanilyen kialakítású balusztrádosztó saroktöredéke – feltehető, hogy ennek lelőhelye is a váci vár (7. kép; *Kat. sz. 8.*). A keretező tagozatokat minden esetben finom mozdulatokkal szinte simára faragták.

6. A székesegyházban felállított balusztrádosztó elemek (részlet). Fotó: Mag Hella, 2020.

7. Balusztrádosztó pillértöredék (Kat.sz.: 8.) Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

Emellett több olyan faragvány is egyértelműen az együtteshez kapcsolható, amelyeket Koppány Tibor egy már említett elemhez hasonlóan „kímás keretezésű lap töredékeként” vett fel katalógusába (8–9. kép; Kat. sz. 2–3; 7.).²⁵ Ezek jellemzően kisebb fragmentumok, amelyeken lemez, kíma, keskeny lemez, majd a mélyített mező következik, néhány esetben szalag, vagy egyéb, töredékessége miatt nem értelmezhető díszítmény maradványával. A tagozatok méretei és faragásmódja miatt kétséget kizáróan a fenti balusztrádosztókhoz tartozó töredékekről van szó. Ezt csupán egy esetben nem lehet biztosan kijelenteni, de valószínűsíthető, hogy e csoporthoz tartozhat (Kat. sz. 9.). Továbbá egy

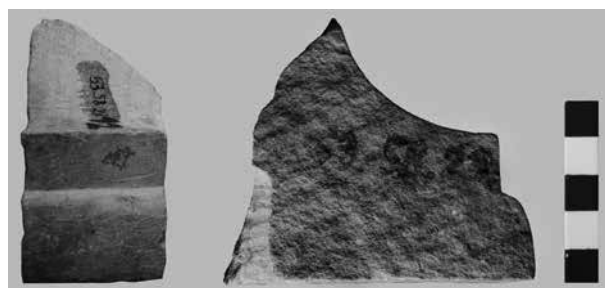
8. Balusztrádosztó pillértöredék(?) (Kat.sz.: 7.)
Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

9. Balusztrádosztó pillértöredék (Kat.sz.: 2.)
Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

olyan darab is akad, ahol domborműrészlet nem, de a már ismert lemezes-kímás keretezés látható, azonban erre merőleges oldalán nincs csatlakozó félbaluszter, csak egy kissé nagyolt mozdulatokkal síkra faragott felület, amelyből mintegy kiemelkedik a keret (Kat. sz. 10.). E töredék esetleg egy szélső, falhoz csatlakozó balusztrádelem részeként értelmezhető. A faragványok anyaga – egy sárgásabb kivétellel – szürke színű márga.

Az eddig ismertetett osztótöredékek alapján tehát egyértelmű, hogy a balusztrádrhoz tagolt talpú bábelemek csatlakoztak, amelyek talpuknál mért legnagyobb átmérője 14,8 cm körül lehetett. A múzeumi leletanyagban további hét ilyen, tagolt baluszter talptöredék található, némelyiken fűrt csaplyuk is megfigyelhető (10. kép; Kat. sz. 11–17.). Tehát nem csak a balusztereket, de a balusztrád osztópilléreket is fém csapolással illeszthették a könyöklő és lábazati elemekhez: egy osztótöredéken

10. Baluszter tagolt talptöredéke (Kat. sz.: 12.)
Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

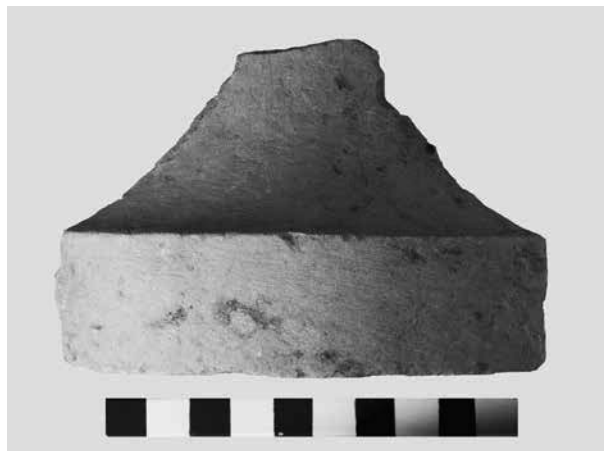
négyszögletes csaplyuk részlete, egy másikon egy sekély beöntő vájat látszik.

A Koppány Tibor által feldolgozott, 1992-ig napvilágot látott anyagban kilenc további márgatöredék sorolható olyan baluszterekhez, amelyek nem, vagy nem biztos, hogy az eddig ismertetett szerkezet részét képezték (*Kat. sz. 18–26.*). Közülük az egyik egy különlegesen díszített osztógyűrű töredéke, amely sodrott kötelet vagy zsinórt imitál (11. kép; *Kat. sz. 18.*). Ilyen módon díszített balusztertöredék hazánkban eddig csak Esztergomból került közlésre vörösmárványból, ahol az osztógyűrűt fodros gallér is övezi. Mikó Árpád e töredéket azon esztergomi osztópillérek társaként határozta meg, amelyek a fentebb említett váci vörösmárvány-csoport analógiái.²⁶ A váci márga balusztertöredékek között egy további, sima osztógyűrű-töredék, néhány törzstörődék és két olyan talptöredék van, amelyek egy egyszerűbb, tagolatlan formát mutatnak (12. kép).²⁷ Az egyik törzstörődék azért érdemel figyelmet, mert felületén az látszik, hogy azt csak részben faragták teljesen készre, simára (13. kép; *Kat. sz. 24.*). Balusztrádkhoz tartozó könyöklőpárkány nem ismert egyelőre Vácon, lábazati párkányból is csak egyetlen, nem is teljes profilt mutató töredék (*Kat. sz. 27.*).

Mint arra már utaltam, Koppány Tibor feldolgozását követően is zajlottak régészeti kutatások az egykori váci területén.²⁸ 1994-ben nagyobb tereprendezést végeztek a terület nyugati, Duna felőli oldalán. E munkák kapcsán régészeti megfigyelést végzett Tettamanti Sarolta, aki ezután 1998 és 2002 között szinte minden évben kutatott a vár területén. Egy évtizedes szünet után a kutatások

11. Baluszter csavart, zsinórdíszít imitáló osztógyűrűvel (*Kat. sz.: 18.*) Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

12. Baluszter tagolatlan talptöredéke (*Kat. sz.: 23.*)
Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

2013-ban indultak újra, már Batizi Zoltán vezetésével, aki 2015-ig végzett feltárásokat. Legutóbb a ferences kolostor felújítása kapcsán 2018–2019-ben e sorok írójának nyílt lehetősége régészeti megfigyeléseket tenni. Tettamanti Sarolta nagy felületű kutatásai során 1998–2002 között kerültek ugyan elő kis számban újabb reneszánsz töredékek, azonban közöttük egyetlen olyan sem volt, amely balusztrádkhoz tartozott volna. 2002-ben id. Koller Péterné ajándékként került a váci múzeumba egy baluszterbáb testének hasadt töredéke a Géza ki-

13. Baluszter testének töredéke részben simára faragva (*Kat. sz.: 24.*) Fotó: Orlik Edit – Mag Hella, 2020.

rály tér 13. szám alatti telek területéről (*Kat. sz. 25.*). A töredék nem alkalmas annak eldöntésére, hogy egyértelmű legyen: a tagolt talpgyűrűvel bíró elemek vagy az egyszerűbbek közé tartozik-e. Batizi Zoltán ugyancsak viszonylag nagy területet érintő feltárásai során szintén kevés reneszánsz faragvány látott napvilágot, közöttük csak egy volt egy baluszter törzsének lehasadt töredéke (*Kat. sz. 26.*), amellyel kapcsolatban ismét a fenti megállapítás tehető: hovatarozása bizonytalan. 2018–2019 során is kerültek elő újabb reneszánsz faragványok, de ismét csak egyetlen, balusztrádroz köthető töredék volt azonosítható, ez azonban egyértelműen egy báb tagolt talpgyűrűjének töredéke (*Kat. sz. 17.*).

Összegzésképpen elmondható, hogy a múzeumi, ásatásokról származó leletanyag többsége: a huszonhét baluszter, illetve balusztrádtöredék közül tizenhét egyértelműen ugyanannak a – székesegyházban látható elemekből állótól eltérő – szerkezetnek a része. Ehhez a most tárgyalt váci balusztrádroz nyolc osztópillértöredék tartozik – ezekhez sorolható kisebb-nagyobb valószínűséggel még két további –, továbbá a múzeumban őrzött balusztertöredékek mintegy fele (hét darab) is biztosan ehhez köthető. A faragványok egyike sem került elő eredeti elhelyezésben, gyakorlatilag mindegyikük szórványnak tekinthető, amelyek jellemzően a középkori püspökvár területének újkori, 18. századtól kezdődő bolygatási rétegeiből származnak. A töredékek a lelőhely egész területén szétszóródtak, kerültek elő a székesegyház feltételezhető helyétől kezdve az egykori erődítések területéről ugyanúgy, mint a ferences kolostor emeletének 18. századi boltozati feltöltéséből.

A töredékek további jellemzője, hogy nagyon aprók, a legnagyobb, e körbe vonható darab mérete sem éri el a 20 centimétert. Ebből adódóan a balusztrád méretét illetően még találgatásokba sem tudunk bocsátkozni. A baluszterek 14,8 cm körüli átmérője az egyedüli mérhető adat, továbbá feltételezhető az osztópillérek 16 cm körüli vastagsága is, de a szerkezet magasságára már nem következtethetünk. Mindenesetre vastagsága mindenképpen nagyobb a székesegyházban látható 11–14 cm-es daraboknál. Több töredéken egyértelműen megfigyelhető, hogy az elemeket nem kő-, hanem fémcsapolással rögzítették egymáshoz. Sajnos az sem meghatározható, hogy a viszonylag nagyszámú osztópillér-töredék pontosan hány elemhez tartozott valójában. A ránk maradt apró részletek alapján a balusztrádosztókat a székesegyházban látható társaikhoz hasonlóan oldalra lengedező kecses szalagok és bizonyára ezekhez kapcsolódó egyéb ékítmények, például függesztett trófeadíszek, esetleg gyümölcs- vagy növényábrázolások díszíthették.

A töredékek igen finom faragásúak, felületük olyannyira épen őrződött meg, hogy nehezen feltételezhető, hogy az ezek alkotta szerkezet sokáig szabadterén állt volna. Így noha egykori helyét illetően semmi támpontunk sincsen, azt mégis leginkább belső térben képzelhetjük el olyan helyen, ahol az jól megközelíthető lehetett. Itáliai példák alapján ugyanis összefüggés feltételezhető a díszítés tagoltsága, gazdagsága, bonyolultsága és egy-egy balusztrád eredeti helye között: a közeli szemlélésre komponált szerkezetek díszesebbek, a távoli nézetre komponáltak egyszerűbbek voltak.²⁹ Ez alapvetően hazánkban sem lehetett másként, hasonló következtetésre jutott Végh András is a budai vörösmárvány balusztrád-töredékek tanulmányozása során.³⁰

Szintén a töredékességéből adódik, hogy a balusztrád datálása is nehézségekbe ütközik. A feltételezhető domborműves díszítésből olyannyira kevés maradt meg, hogy ebből nehéz volna megszemenő következtetéseket levonni. Amit leginkább támpontként használhatunk, a baluszterek jellegzetes, tagolt talpa: talpgyűrűjük egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjüket egy ívesen induló gyűrűtagban érik el. Szó esett már róla, hogy ilyen módon díszítettek Vácon a II. Ulászló névbetűjével és családja címerállatával díszes vörösmárvány osztópillérekhez tapadó félbaluszterek, azonban e részletet, valamint a pillér képzőjének kímás keretét leszámítva más tekintetben nem mutatnak hasonlóságot. Ugyanez mondható el a Budán és Esztergomban található e körbe tartozó, már ugyancsak említett vörösmárvány darabokról.³¹ Márgából készült, hasonlóan tagolt talppal rendelkező baluszterek ismereteim szerint Vácon kívül egyetlen helyen fordulnak elő a hazai kora reneszánsz anyagban: a siklósi várkápolna karzatának korlátján (14. kép). Az itt található balusztrád – függetlenül attól a kérdéstől, hogy mikor került jelenlegi helyére – ugyancsak Jagelló-kori alkotás. Ezekhez képest a váci baluszterek kialakítása kecsesebbnek tűnik. Vizsgálódásunk körét kitérítve Krakkóban látunk hasonló megoldásokat: a Wawel udvari homlokzatait díszítő balusztrád bábjaival találunk ilyen talpkialakítást, továbbá egy, a Mária-templom déli tornyának második szintjén elhelyezkedő kápolnába vezető, karzatszerűen kialakított reneszánsz erkélyen.³² Ez utóbbi, 1522-re elkészült kápolnát Paweł Kaufman kereskedő alapította, s figyelemre méltó a bábok zsinórt imitáló osztógyűrűje is, amelyekhez további fodrok, valamint akantuszlevelek csatlakoznak. A reneszánsz berendezést azon kőfaragók készítették, akik Bartolommeo Berrecci vezetésével a Wawel-beli székesegyház déli oldalán I. Zsigmond király halotti kápolnájának dekorációját is kivite-

14. A siklói várkaplona balusztrádja (részlet).
Fotó: Mag Hella, 2014.

lezték. Berrecciről elképzelhető, hogy Magyarországról, de legalábbis hazánkat is érintve érkezett II. Ulászló öccsének udvarába.³³ A zsinórt imitáló osztógyűrűs bábelemek magyarországi előfordulásáról (vörösmárványból Esztergomban és márgából Vácon) már esett szó. Itáliában ilyen módon díszítettek például a római Santa Maria Sopra Minerva Carafa-kápolnájának márványbaluszterei, továbbá a firenzei, Giuliano da Sangallo nevéhez fűződő Palazzo Gondí lépcsőjének baluszterei is, melyek a 15. század utolsó két évtizedében készültek.³⁴

Az analógiák tehát mindenképpen abba az irányba mutatnak, hogy a szóban forgó váci töredékek vélhetően nem Báthori Miklós püspöksége (1474–1506) első, hanem második vagy harmadik évtizedében készülhettek, azaz Jagelló-kori reneszánsz építkezés tanúi. Egykori helyüket belső térben, leginkább a középkori székesegyházban kereshetjük. Koppány Tibor is felvetette a lehetőséget, hogy a finom megmunkálású faragványok egy része a Báthori püspök által – esetleg saját temetkezési helyeként – átépített Szent Miklós-kápolna berendezéséhez tartozhatott.³⁵ Noha egyértelmű bizonyíték nem támasztja alá, könnyen elképzelhető, hogy e kápolna egy balusztráddal lehetett elválasztva a székesegyház terétől, esetleg más funkcióban alkalmazták itt az elemeket. Érdemes kiemel-

ni, hogy a legközelebbi hazai analógiának tartható siklói – tagolt talpú, márgából készült baluszterek alkotta – balusztrád is egy kápolna belső terében maradt fenn – véleményem szerint eredeti helyén.³⁶ Ha a töredékek valóban e kápolna berendezéséhez volnának sorolhatók, úgy annak reneszánsz berendezése másik fő elemét jelentenék Báthori Miklós vörösmárvány szarkofágja mellett.³⁷

A fentiekből az is következik, hogy a Vácon ásatásokból előkerült, tehát biztosan az egykori püspöki székhely területéről származó, valamivel több, mint két tucat, balusztrádokhoz köthető töredék legnagyobb része (tizenhét darab) biztosan nem tartozott ugyanahhoz a szerkezethez, amelyből a székesegyházban megőrződött darabok fennmaradtak. Mint láttuk, az elmúlt száz év helyszíni kutatásai során vörösmárvány balusztrádelem mindaddig egy sem került elő, a márga osztópillérek rokonait keresve esetleg a jellegtelen, lehasadt balusztertest-töredékek közül válogathatunk, vagy említhetjük azt a néhány talptöredéket, amely a tagolatlan formát mutatja. További kérdéseket vet fel, hogy a régről ismert darabok szinte épek, csak néhány töredékes. Az ásatásokból ezzel szemben tényrnyinél nagyobb fragmentum alig ismert.

Szintén feltűnő, hogy a székesegyházban fennmaradt osztópillérek kiemelkedően magas számához – húsz márga és két vörösmárvány – képest nagyon alacsony az ásatásokból előkerült baluszterekhez, balusztrádokhoz köthető töredékek száma: a több mint száz esztendő alatt a múzeumi anyagba összesen a fent bemutatott huszonzét márga töredék került.³⁸ Mivel magyarázható a váci feltárások anyagában az ilyen típusú leletek szinte elhanyagolható száma? Elvileg számolni lehetne azzal, hogy a 18. század elejét a mai szentélykorlátot alkotó eredeti reneszánsz szerkezet még viszonylagos épségben érthette meg, ekkor tudatosan bontották el, s építettek be később az új székesegyházba az épebb darabokat.³⁹ A baluszterek esetében elképzelhető volna, hogy ugyanekkor a ferences kolostor építéséhez használták fel falazóanyagként,⁴⁰ vagy tudatosan egy olyan helyre deponálták, amit a feltárások egyelőre nem érintettek.⁴¹ Ugyanakkor történeti forrásokból tudható, hogy a 16–17. század során a terület számtalanszor cserélt gazdát, az itt álló épületeket többször átépítették, megerősítették, vagy éppen felrobbantották.⁴² E hadi események, valamint a területen végzett feltárások eredményei ismeretében a balusztrád viszonylagos épségben való megőrződésének elhanyagolható az esélye. Továbbá, ha így lett volna, joggal bízhatnánk benne, hogy 18. századi forrásokban, például a ferencesek *historia domus*ában – amely a kolostor és a templom építésének egyre megbízhatóbb forrásának tűnik⁴³ – ezt feljegyezték volna.

Érdemesnek tűnik tehát áttekinteni: mikor bukkannak fel a ránk maradt történeti munkákban a székesegyházban látható balusztrádelemek? Szó esett már róla, hogy elsőként részletesen Éber László ismertette az együttest 1913-ban. Nem túlzás azt állítani, hogy Éber valóságos felfedezést tett, felismerését a Váci Hírlap „világraszóló felfedezésnek” titulálta, a hírről a Pesti Hírlap is tudósított.⁴⁴ Éber kapcsolta össze a töredékeket Báthori Miklós püspök személyével, Galeotto Marzio leírására hivatkozva: „Bizonyára a tudós és műpártoló püspök, ki Olaszországban tanult, készítette a szentélykorlátot a váci székesegyház számára, mely a török idők viharaiiban teljesen elpusztult.”⁴⁵ Fontos azonban kiemelni, hogy azt nem írja, hogy a korlátelemeket a középkori székesegyház helyén találták volna: „Megőrzésének, felhasználásának körülményeiről adatokat nem ismerünk.”⁴⁶ Még egy, a későbbi kutatástörténet alakulása szempontjából lényeges gondolatot papírra vetett: a váci vár területén az első, 1912-es – még nem modern értelemben vett és módszerekkel végzett – ásatás során előkerült töredékekkel vonva kapcsolatot: „Ezek közül a töredékek közül, a melyek a váci múzeumban láthatók, néhány egészen közel áll a székesegyházban látható korláthoz.”⁴⁷ A töredékek, mint láttuk, mondhatni közel állnak, de részleteikben nem egyeznek a székesegyházban láthatókkal.

Tragor Ignác ekkortájt megjelent munkáit is érdemes fellapoznunk a székesegyházban látható kőfaragványok eredetét kutatva, hiszen az egykori takerékpénztári igazgató, a váci múzeum mai névadója több területen, így például a váci vár képi ábrázolásait tekintve alapvető forráskutatásokat végzett.⁴⁸ Egy 1923-as munkájából egyértelműen kiderül, hogy Éber László váci látogatása jelentett fordulópontot a székesegyház szentélykorlátjának helyi megítélésében is, korábban annak a középkori székesegyházból való származását senki, így Tragor sem feltételezte.⁴⁹ Egy 1912-ben megjelent munkájában még csak Báthori Miklós sírkövét és 1485-ös évszámú címeres kövét említi a püspök építkezéseinek fennmaradt hírmondójaként, valamint az abban az évben végzett ásatás során a kolostor kertjében előkerült reneszánsz töredékeket.⁵⁰ 1913-ban a Váci Hírlap hasábjain Éber László felfedezésének hírül adója (jó eséllyel maga Tragor) még ekképp fogalmaz: „a múzeum-egyesület ősi[sic! valószínűleg: ősz]i ásatásából felszínre került köemlékek töredékei egészen hasonlóak a Nagytemplom szentélyében teljes épességükben fennmaradt művészi korláthoz. Így tehát közel esik a föltevés, hogy ez a korlát a Báthory Miklós püspökünk által épített székesegyházból való.”⁵¹ 1929-ben és 1930-ban megjelent írásaiban Tragor Ignác már egyértelműen kijelenti, hogy a székesegyház

szentélykorlátjaként felhasznált és az altemplomba beépített köveket egyaránt 1719-ben a vár helyén találták a ferences kolostor építéskor – de érvekkel nem támasztja alá ezt.⁵²

A későbbiekben ezt az információt az együttesről szóló szerzők tényként közölték. Vizsgáljuk azonban meg, mit tudtak vagy mit gondoltak a történetírók Éber László váci látogatása előtt a Migazzi-féle székesegyház szentélykorlátjáról? Röviden azt válaszolhatnánk: nem túl sokat. Éber László is hivatkozik Róka János kanonok 1777-ben megjelent munkájára, amelyben szó esik róla, hogy a ferencesek kolostoruk építéskor több érdekes leletet is találtak, például említésre kerül Báthori Miklós lavabóvá átfaragott vörösmárvány sírköve.⁵³ Róka még két műről tesz említést, Báthori 1485-ös évszámmal ellátott címeres táblájáról és Báthori András Madonnájáról: utóbbiról leírta, hogy az újkorban került Vácra.⁵⁴

1779-ben, a székesegyház felszentelése után néhány évvel jelent meg Katona István jezsuita szerzetes és történetíró *Historia critica regum Hungariae* című monumentális sorozatának II. kötete. Ennek előszavában Migazzi püspökhöz szól, méltatva váci tevékenységét, köszönhetően annak, hogy a kötet az ő költségén jelenhetett meg Vácon. A székesegyházról is meglehetősen pontos leírást olvashatunk. Ebben a kriptáról szólva nem említi a később ott bealazva felbukkanó faragványokat, ellenben – ismereteim szerint elsőként – közreadja a szentélyt a hajótól elválasztó korlát leírását. „Tribus a pauimento gradibus ad presbyterium ascenditur, quod lapideis cancellis, ad morem antiquum opere caelato venuste factis, clauditur.”⁵⁵ A korlát régiségét tehát hangsúlyozza, azonban eredetét nem tudta, vagy nem tartotta fontosnak megnevezni.

Noha csak 1815-ben jelent meg Firenzében, egy 1780-as eseményt örökített meg útinaplójában Domenico Sestini. A firenzei numizmata és epigráfus Sestini ekkor Sir Robert Ainsley konstantinápolyi angol követ megbízásából Bukarestből Bécsbe utazott, s közben a pesti piarista atyák ajánlására meglátogatta Vácon Migazzi püspököt.⁵⁶ A napló Vácra vonatkozó részének magyar fordítását 1997-ben Pető Mária tette közzé, melynek szempontunkból érdekes részlete szerint az altemplomban bealazott Báthori-címerekkel büszkélkedett vendégének a püspök: „Ebéd után az egész nemes társaság a székesegyházba ment, hogy a vecseryén (vesperáson) vegyen részt, amikor befejeződött, az Eminenciás úr megmutatta nekünk a kupolát, és az altemplomot, mind a legjobb ízléssel és helyes építészeti előírások szerint készültek, és ugyanakkor (megmutatta) a Báthori család magyar vörösmárványba kiválóan vésett nemesi címereit.”⁵⁷ A látott Báthori-címerek eredetét

re, helyi vonatkozásaira nem utal, ez természetesen nem is feltétlenül várható el a rendkívül széles körű érdeklődéssel bíró, de alapvetően az antik emlékek iránti érdeklődéstől hajtott, messziről Vácra érkezett utazótól. Némileg meglepő ugyanakkor, hogy sem a címereken kívüli egyéb, később az altemplomba falazva felbukkant faragványokat, sem a szentélykorlátot nem említi az a Sestini, aki firenzei volt, így figyelmét könnyen felkelthették volna a további, őt hazájára emlékeztető *all'antica* részletek.

A 19. századtól szaporodnak a váci reneszánsz faragványokról szóló értesülések. 1818-ban Nagy Imre leírása jelent meg a városról. Itt csak egyetlen faragvány van megnevezve, mint amit a ferencesek találtak kolostoruk építéskor: Báthori Miklós átfaragásra került sírköve.⁵⁸ Ezen túl két műről ír még, amelyeket ismerete szerint a püspöki palotában őriztek: egy ismeretlen, vörösmárványból való, Máriával és a Gyermekkel díszített Báthori-címerről és Báthori András Madonnájáról.⁵⁹ A század közepén, 1853-ban jelent meg Kubinyi Ferenc és Vahot Imre *Magyarország és Erdély képekben* című munkájának I. kötete. Ez az első olyan munka, amely képet közöl egy váci reneszánsz műről: Báthori Miklós 1485-ös címeres kövéről.⁶⁰ Ugyancsak említi, hogy e követ a székesegyházban őrzik.⁶¹ Emellett a püspök sírkövééről szólnak még, mint a ferences kolostor építéskor előkerült emlékről, továbbá a Báthori-Madonnáról, mint ami az egykori vár romjai közül maradt fenn. 1865-ben *Vác régi vára* címmel jelent meg egy szerző nélküli írás, amely ugyancsak említi, hogy Báthori „márványba vágott címere a váci székes egyházban ma is őrzetik”.⁶² Rupp Jakab 1870-es munkája Vácra vonatkozó részének egyik forrása Nagy Imre 1818-as leírása volt, így hozzá hasonlóan Báthori sírlapjáról, továbbá még két műről tudósít: egy Máriával kiegészített Báthori-címerről és Báthori András Madonnájáról.⁶³ 1874-ben Nagy Iván számolt be meglehetősen részletességgel Báthori címerkövéről, amelyet, mint írja, néhány évvel korábban személyesen is megtekintett a székesegyház „sírboldi kápolnájának oltárától balkézfelé” befalazva.⁶⁴ Annak ellenére, hogy személyesen járt ott, több befalazott kőről nem tesz említést. 1881-ben Myskovszky Viktor is említi az 1485-ös címet, mint amit a ferences kolostor építéskor ástak ki, és amelyet a Nemzeti Múzeumban őriznek.⁶⁵ Utóbbi egyértelműen téves, Kubinyi Ferenc és Vahot Imre művéből átvett információ, amely tovább gyűrűzött: Myskovszkyra hivatkozva 1896-ban Fraknoi Vilmos, 1917-ben Chobot Ferenc is azt írja, hogy a tábla a Nemzeti Múzeumban van.⁶⁶

1880-ban jelent meg Karcsú Antal Arzén Vác történetét bemutató sorozatának első kötete, majd ezt

1888-ig még nyolc további követte. Jelentősége okán érdemes e sorozatot kiemelni a többi 19. századi munka sorából. Nagyívű vállalkozásához különféle forrásokat használhatott fel, minden bizonnyal ez magyaráz több ellentmondást a jelen témánk szempontjából figyelmet érdemlő részletekben. Munkája első kötetében még ezt írja: „E romok [a középkori székesegyház] közül csak két emlék maradt fön, t.i. a halhatatlan emlékü Báthory Miklós püspök márványba vágott címere, mely a váci székesegyház sírbolti oltára mellett a falba illesztve látható most is. A másik egy mübecsü kép, mely a Bold. Szüzet karján a kis Jézussal ábrázolja (...).”⁶⁷ Az 1886-ban megjelent 6. kötetben témánk szempontjából különösen értékes, bizonyára személyes tapasztalatán alapuló információkat oszt meg: „Ezen ősi templom [a középkori székesegyház] köveiből néhány darabot sz. kegyelettel őriz a helyi sz. Ferenczrendi kolostor, melynek alapásásakor fölszinre került egy csúcsíves ablak-ékítmény egy jókora darabját a kolostor udvarra nyíló pinczeajtója fölött a falba illesztették be a szerzetesek faragványával kifelé. Ezt már nem egy régészünk és mások is meghatva szemléltették, valamint azon a régi székesegyház kőmaradványait is, melyeket a néhány év előtt épült járásbírói hivatali épület (a régi hírhedt „faszli” korcsma helyén) alapásásakor jó mélyen a földben találtak, hova azok a romokba dőlt váci vár közeli helyiségéről kerültek, s azokat a szerény mű írója, a kolostor egyik kamrájában biztos helyen őriz mindaddig, mig Váczon valahol a rég tervezett régészeti muzeum részére alkalmas helyiség találtatván, oda majd a többi tárgyakkal együtt áthelyeztetni fognak.”⁶⁸ Karcsú a vár romjain emelt ferences kolostor vezetője volt, munkájának a kolostorról szóló részének alapjául minden bizonnyal az egyház *historia domusa* szolgált. Az e leírást tartalmazó kötet 1887-ben jelent meg. Itt azt említi, hogy a kolostor építése során „több, nagy, szép, vágott és simított kövek találtattak, ezekből némelyek koporsókat képeztek”,⁶⁹ továbbá „több sarkophagra és püspöki diszjelekre akadtak; föllelték szinte Báthory, Vác leghíresebb püspökének sirmárványát és czimerét is, a sírkő egy részéből a nagy étteremben máig is látható mosdó-medenczét készítették a szerzetesek, a czimer pedig a többi részletekkel a székesegyház sírboltjában látható máig is ott a falban beillesztve”.⁷⁰ Utóbbi mondatban feltűnő a „többi részletekkel” fordulat, e többes szám az egyik korábbi kötetben is említésre kerül: „A sírkőből, mely jóféle vörös-márvány, az említett szerzetesek fej-mosó-medenczét alkalmazták, mely az érintett szerzetesek nyári éttermében máig is látható; a czimer pedig és egyéb részletek máig is a püspöki templom

sírboltjában szent kegyelettel őriztetnek, beillesztve a falba (az Urkoporsó mellett).⁷¹ Tehát itt elsőként esik szó a középkori vár területéről való, az újkori székesegyházba beépített, az 1485-ös Báthori-címeren kívüli – de pontosabban nem jellemzett – egyéb faragványokról. A terjedelmes munka természetesen a Migazzi-féle székesegyház építéséről, felszenteléséről is tudósít, és részletes leírását adja az épületnek. A kripta ismertetésénél nem találjuk a máshol említett, ide befalazott Báthori-címert és az esetleges további faragványokat.⁷² A szentélykorlát említését azonban megtaláljuk, de különösebb méltatás, valamint a középkori várból, székesegyházból való származtatás említése nélkül: „Odafön, amint illik is, a legfölségesebben emelkedik a szentély, mely kő- és vaskorlással választatik el a három lépcsővel alantabb fekvő egyházhajótól.”⁷³

Elmondható a fentiek alapján, hogy a – vélhetően a ferencesek *historia domus*ának feljegyzésén, valamint Róka János munkájában gyökerező – helyi hagyomány, amely több történeti munka forrásaként szolgált a későbbiekben, két faragvány megtalálását köti következetesen és egyértelműen a ferences kolostor építéséhez: Báthori Miklós vörösmárvány sírkövét, valamint ugyanilyen anyagú, 1485-ös évszámmal ellátott címeres tábláját.⁷⁴ A források e faragványok további sorsáról is előszeregettel tájékoztatnak, így ismételten tudatják, hogy a 18. században a sírkövből lavabo készült, a címert pedig az altemplomba építették be, ahol – Sestinitől tudjuk – ezt gyakorta mutogathatta is vendégeinek Migazzi püspök. Karscú tud még egy „csúcsíves ablak-éktémnyről”, amit a kolostor pincelejárata fölé falaztak be, illetve néhány, pontosan meg nem nevezett kőről, amelyet a kolostorban őriztek, de amelyek (vagy legalábbis egy részük) nem is a kolostor, hanem később, a közelben levő járásbíróóság építéskor láttak napvilágot. Karscú több kötetes munkájának néhány megjegyzése utal további, a székesegyházban őrzött faragványokra, de ezekről is egyértelműen azt írja, az altemplomban vannak befalazva. A székesegyház szentélykorlátja tehát a 18–19. század során gyakorlatilag egyetlen történetíró érdeklődését sem kelti fel, olyannyira, hogy az egyetlen 1779-es említéstől eltekintve írott forrásainkban sehol sem találjuk nyomát: itt is csak régiségének tényét hangoztatják, a váci középkori székesegyházból való eredetét nem.

Megállapítható tehát, hogy a székesegyházban található balusztrádelemeket Eber László fedezte fel, és alapozta meg a róluk szóló 20. századi művészettörténeti diskurzust. Véleménye – az elemek származhatnak Báthori Miklós Galeotto Marzio által is említett váci építkezéseiből – közön-kézen megkér-

dőjelezetlen tényé vált: a balusztrádtöredékeket a ferences kolostor építéskor találták és építették be az akkor épülő új székesegyházba. A kanonizációs folyamat mondhatni Koppány Tibor munkájával zárult le, ahol a katalógusban a székesegyházi faragványoknál 1719 szerepel az előkerülés éveként, a feltáró neve ismeretlen.⁷⁵ Láthattuk, hogy a köveknek a középkori püspöki székhely területéről való eredeztetése valójában 1913 előtt nem merült fel. Elképzelhető, hogy az a helyi hagyomány ne őrizte volna meg az osztópillérek váci várból való származásának emlékét, amely sosem mulasztotta el fölemlgetni Báthori Miklós sírkövét és címeres kövét? Elképzelhető ez annak ellenére, hogy Tragor Ignác szerint „Báthori püspök emléke úgy él Vác multjában, mint Periklészé Athénben, vagy a Medicieké Firenzében”⁷⁶ Noha egyértelmű válasz a kérdésre továbbra sem adható, a váci székesegyházban megőrzött balusztrádosztó elemek váci származásával kapcsolatban a fentiek alapján egyáltalán nem lehetünk olyannyira biztosak. Az elmondottakon kívüli további, a bizonytalanságot növelő tényezőt sem nehéz találnunk, elég csak Migazzi püspök híres gyűjteményére, s az általa valószínűleg Obudáról Vácra szállított római kori kövek esetére,⁷⁷ vagy egy másik kiragadott, későbbi példát említve egy visegrádi reneszánsz vörösmárvány puttótöredék Vácra kerülésére utalnunk.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt is, hogy a váci baluszterekhez, balusztrádokhoz köthető emléktárgy ismételt áttekintése után is egyértelműen látható, hogy ha valaha be is bizonyosodna a székesegyház szentélykorlátjaként funkcionáló töredékek Vácra kívüli – budai – eredete, akkor sem volna vitatható, hogy Báthori Miklós építkezett Vácra reneszánsz stílusban, s ezek elsőrangú – talán részben helyben készült, vagy legalábbis itt készre faragott – faragványok voltak. Azonban azt, hogy ez még Mátyás életében, 1485 előtt történt-e, legalábbis azok a töredékek, amelyeket a váci múzeum őriz és reneszánsz baluszterekhez, balusztrádokhoz tartoznak, nem igazolják egyértelműen. Jelen tanulmányban természetesen nem kívántam az összes váci reneszánsz faragványra vonatkozó megállapításokat tenni, így az emléktárgyban egyértelműen lehetnek Mátyás-kori darabok, mindenekelőtt például a Stefais István által ismertetett gyümölcsfüzéses vörösmárvány töredék.⁷⁸ Szándékosan nem tértem ki azon töredékekre és kérdésekre sem, amelyeket a Vácra előkerült, márgából való reneszánsz oszlopfő és törzstöredékek alapján valószínűsíthető loggia egykori léte generál.⁷⁹ A többi váci reneszánsz töredék feldolgozása külön tanulmány feladata kell, hogy legyen.

A VÁCI TRAGOR IGNÁC MÚZEUMBAN ŐRZÖTT BALUSZTER- ÉS BALUSZTRÁDTÖREDÉKEK KATALÓGUSA

A katalógus szempontrendszere a *Lapidarium Hungaricum*-sorozat eddig megjelent köteteinek vonatkozó részeit követi. A töredékek funkció szerinti csoportosításban követik egymást.

Jelmagyarázat

Sorszám

- A A töredék meghatározása, leírása
- B Kormeghatározás
- C Kőanyag-meghatározás⁸⁰
- D Jellemző méretek (cm)
- E Lelőhely, lelőköörülmények, az adat forrása
- F A felmérés készítője, készítésének ideje, őrzési helye
- G A töredék őrzési helye, leltári száma
- H Irodalom

Balusztradosztók töredékei

1.

A Reneszánsz balusztradosztó töredéke. Alul illesztési sík szerkesztési vonalakkal és ólombeöntő vájjal. Homlokoldalán keskeny lemez és kíma által alkotott keret részlete, ezután újabb keskeny lemez, majd enyhe horonnyal induló képmező. A keret sarkáról való töredék: tagozatai derékszögben befordulnak. Merőleges oldalán faragott sík, az egykor csatlakozó – tagolt talpú – félbaluszter nyomával. Többi oldalon törésfelület.

- B 1490–1500 körül
- C Buda környéki márga
- D 14,5 × 5 × 4 (cm)
- E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
- F Koppány Tibor, 1986
- G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.8.
- H Koppány 1994a, 185. Kat. sz. 67.

2. (9. kép)

A Reneszánsz balusztradosztó töredéke, alul, felül és hátul törésfelület. Homlokoldalán keskeny lemez és kíma által alkotott keret részlete, ezután újabb keskeny lemez, majd enyhe horonnyal induló képmező, amiből finoman faragott dombormű (esetleg szalag?) részlete emelkedik ki. Erre merőleges oldala simára faragott.

- B 1490–1500 körül

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

- C Buda környéki márga
- D 12 × 6,5 × 4 (cm)
- E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
- F Koppány Tibor, 1986
- G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.14.
- H Koppány 1994a, 184. Kat. sz. 64.

3.

A Reneszánsz balusztradosztó töredéke, faragott homlokoldalát kivéve mindenhol törésfelület. Homlokoldalán keskeny lemez és kíma által alkotott keret részlete, ezután újabb keskeny lemez, majd enyhe horonnyal induló képmező, amiből finoman faragott dombormű (esetleg szalag?) részlete emelkedik ki.

- B 1490–1500 körül
- C Buda környéki márga
- D 8 × 6 × 3,5 (cm)
- E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
- F Koppány Tibor, 1986
- G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.16.
- H Koppány 1994a, 185. Kat. sz. 65.

4.

A Reneszánsz balusztradosztó töredéke, alul illesztési sík, a többi része törésfelület. Az osztópillért keskeny lemez és kíma keretezte. A hozzá csatlakozó félbaluszter talpgyűrűje tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felületek simára faragottak.

- B 1490–1500 körül
- C Buda környéki márga
- D 10 × 6,5 × 4 (cm)
- E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
- F Koppány Tibor, 1986
- G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.21.
- H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 37.

5.

A Reneszánsz balusztradosztó töredéke, alul illesztési sík, a többi része törésfelület. Az osztópillért keskeny lemez és kíma keretezte. A hozzá csatlakozó félbaluszter talpgyűrűje tagolt: legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felületek simára faragottak.

- B 1490–1500 körül
- C Buda környéki márga
- D 11,5 × 6 × 2,5 (cm)

E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.22.
 H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 38.

6.
 A Reneszánsz balusztradosztó töredéke, az osztó rövidebb oldalának részlete a csatlakozó félbaluszter alsó részével. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott. A töredék alja illesztésre faragott, vékony szerkesztővonallal. Többi oldala törésfelület.
 B 1490–1500 körül
 C Buda környéki márga
 D $11 \times 8,5 \times 8,5$ (cm)
 E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.34.
 H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 39.

7.
 A Reneszánsz balusztradosztó(?) töredéke, alul, felül és hátul törésfelület. Homlokoldalán keskeny lemez és kíma által alkotott keret részlete, ezután újabb keskeny lemez, majd enyhe horonnyal induló képmező, amiből finoman faragott dombormű (egy tárgy félgömbben végződő nyelének vége?) részlete emelkedik ki. Erre merőleges oldala illesztésre faragott, csatlakozó félbaluszternek nincs nyoma.
 B 1490–1500 körül
 C Buda környéki márga
 D $8,5 \times 8 \times 5$ (cm)
 E Vác, vár 83/I. szelvény ÉK-i sarok, -141–190 cm, barnás törmelék (újkori leletek is) Kővári Klára és Tettamanti Sarolta lelete, 1983 (leltárkönyv szerint). [DK-i saroktorony területe]
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 85.109.40.
 H Koppány 1994a, 185. Kat. sz. 66.

8.
 (7. kép) A Balusztrád-osztópillér saroktöredéke a hozzá csatlakozó félbaluszter részletével. Eredetileg szélesebb oldalát lemez-kíma-lemez alkotta keret, majd enyhe horonnyal induló képmező foglalta el. Rövidebb oldalához tagolt talpú (egy lemez után kiszélesedő, ívesen képzett talpgyűrűben végződő) félbaluszter csatlakozik. A félbaluszter átmérője 14,8 cm lehetett. Alsó síkján illesztésre faragott, csaphely maradványával. Többi oldala törött.
 B 1490–1500 körül
 C Buda környéki márga

D $9,2 \times 7,1 \times 15$ (cm)
 E Ismeretlen
 F Mag Hella, 2020
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: –
 H –

9.
 A Domborműves töredék síkból kiemelkedő voluta(?) részletével. Faragott homlokoldalát kivéve mindenhol törésfelület. Talán balusztrád-osztópillérhez tartozhatott?
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D $7 \times 5 \times 1,5$ (cm)
 E Ismeretlen, valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.10.
 H Koppány 1994a, 187. Kat. sz. 115.

10.
 A Balusztrádhoz tartozó indító(?) elem töredéke, felül illesztésre faragott, többi oldala és hátulja törésfelület. Faragott homlokoldalán egy széles, kissé nagyoltan kifaragott sík és egy ebből kiemelkedő keret sarkának részlete: keskeny lemez, kíma, keskeny lemez. A tagozatok derékszögben befordulnak.
 B 1490–1500
 C Buda környéki márga
 D $19 \times 12 \times 5$ (cm)
 E Vác, Ferences zárda (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.30.
 H Koppány 1994a, 184. Kat. sz. 63.

Tagolt talpú baluszterek töredékei

11.
 A Reneszánsz baluszter talptöredéke, alul illesztési sík, a többi törésfelület. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott.
 B 1490–1500 körül
 C Buda környéki márga
 D $14 \times 5 \times 5$ (cm)
 E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.9.
 H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 45.

12. (10. kép)

A Reneszánsz baluszter talptöredéke, alul illesztési sík, a többi törésfelület. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $8 \times 7 \times 3,5$ (cm)

E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).

F Koppány Tibor, 1986

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.12.

H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 44.

13.

A Reneszánsz baluszter talptöredéke, alul illesztési sík, a többi törésfelület. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $7 \times 4,5 \times 2,5$ (cm)

E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).

F Koppány Tibor, 1986

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.24.

H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 43.

14.

A Reneszánsz baluszter talptöredéke, alul vélhetően illesztési sík, a többi törésfelület. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $5 \times 6 \times 14$ (cm)

E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).

F Koppány Tibor, 1986

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.

H Koppány 1994a, 184. Kat. sz. 46.

15.

A Baluszter talpgyűrűjének töredéke, alul illesztési sík, a rögzítéshez használt csapolás furatával. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $6 \times 12,5 \times 3$ (cm)

E Vác, vár, 87/I. szelvény, -240 cm k., Tettamanti Sarolta lelete, 1987 (leltárkönyv szerint).

F Koppány Tibor, 1992

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 92.1.102.

H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 41.

16.

A Baluszter talpgyűrűjének töredéke, alul illesztési sík. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $4 \times 12,5 \times 4,5$ (cm)

E Vác, vár, DNY-i alsó sarok, töltésből, omlásból, Tettamanti Sarolta lelete, 1989 (leltárkönyv szerint).

F Koppány Tibor, 1992

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 93.3.505.

H Koppány 1994a, 184. Kat. sz. 47.

17.

A Reneszánsz baluszter lemezesen hasadt talptöredéke, alul illesztési sík, a többi törésfelület. A talpgyűrű tagolt: egy függőleges szakasz után kiszélesedik, legnagyobb átmérőjét egy ívesen induló gyűrűtagban éri el. A felülete simára faragott.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $6,3 \times 9 \times 2$ (cm)

E Vác, vár, ferences kolostor, D-i szárny, 1. emeleti helyiségsor, 18. századi boltozati feltöltésből, Mag Hella 2018

F Mag Hella, 2020

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 2020.9.1.5.

H –

Egyéb balusztertöredékek

18. (11. kép)

A Reneszánsz baluszterbáb osztógyűrűjének lehasadt töredéke. Az osztógyűrű csavart, zsinórdíszit imitál.

B 1490–1500 körül

C Buda környéki márga

D $8 \times 6 \times 4$ (cm)

E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).

F Koppány Tibor, 1986

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.17.

H Koppány 1994a, 184. Kat. sz. 50.

19.

A Reneszánsz baluszterbáb testének és osztógyűrűjének lehasadt töredéke. A báb teste simára faragott, az osztógyűrű valamilyen módon díszített volt.

B 1490–1500 körül(?)

- C Buda környéki márga
 D 12,5 × 9,5 × 4 (cm)
 E Vác (leltárkönyv szerint). Valószínűleg az 1912. évi ásatásból (Koppány Tibor nyomán).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 53.58.29.20.
 H *Koppány* 1994a, 184. Kat. sz. 52.
20.
 A Reneszánsz baluszterbáb középső részének töredéke: az osztógyűrű és a báb testének kis darabja. Alul és felül törésfelület.
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D 12 × 9 × 9 (cm)
 E Vác, vár, Stefaits István leletmentése (leltárkönyv szerint). [Középiskola építése a vár északkeleti részén.]
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 68.3.30.
 H *Koppány* 1994a, 184. Kat. sz. 49.
21.
 A Reneszánsz baluszterbáb talpának lehasadt töredéke. A talp tagolatlan, egyetlen lemez alkotta gyűrűből áll. Alul illesztési sík, felül és két oldalán törésfelület.
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D 12,5 × 14 × 5 (cm)
 E Vác, vár, Stefaits István leletmentése (Leltárkönyv szerint). [Középiskola építése a vár északkeleti részén.]
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 68.3.31.
 H *Koppány* 1994a, 183. Kat. sz. 42.
22.
 A Baluszter törzsének lehasadt töredéke.
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D 9,5 × 9 × 3,5 (cm)
 E Vác, Múzeum u. 4. A Vak Bottyán Múzeum udvarán, virágágyás ásásakor kerültek elő. A múzeum raktárának építésekor, az udvarra kihordott leltározatlan anyaghoz tartozik. Kővári Klára lelete, 1986 (leltárkönyv szerint).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 86.5.1.
 H *Koppány* 1994a, 184. Kat. sz. 51.
23. (12. kép)
 A Baluszter talpának lehasadt töredéke, alul illesztési sík (talpa tagolatlan).
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
- D 12 × 3,5 × 8,5 (cm)
 E Vác, vár, 89/I. szelvény, 14. metszet alatti mélyítés, barna töltés, Tettamanti Sarolta lelete, 1990 (leltárkönyv szerint).
 F Koppány Tibor, 1992
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 93.7.2.
 H *Koppány* 1994a, 184. Kat. sz. 48.
24. (13. kép)
 A Reneszánsz baluszterbáb testének hasadt töredéke, alul és felül törésfelülettel, szélesebb végén az osztógyűrű indításának kis nyoma. A baluszter testének felülete csak részben van simára faragva, valószínűleg félkész darab.
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D 20 × 13 × 8 (cm)
 E Vác, vár, Tettamanti Sarolta lelete, 1988–1990(?) (leltárkönyv szerint).
 F Koppány Tibor, 1986
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 93.7.14.
 H *Koppány* 1994a, 184. Kat. sz. 53.
25.
 A Reneszánsz baluszter testének lemezesen hasadt, vékony töredéke.
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D 11,8 × 12 × 2,6 (cm)
 E Vác, vár – Géza király tér 13, a ház, ill. a telek területéről. Id. Koller Péterné ajándéka, gyűjtése (leltárkönyv szerint).
 F Mag Hella, 2020
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 2011.8.2.
 H –
26.
 A Reneszánsz baluszterbáb testének lehasadt töredéke, alul és felül is törésfelület. Felülete simára csiszolt.
 B 15. század vége – 16. század eleje
 C Buda környéki márga
 D 9,8 × 8,4 × 4,8 (cm)
 E Batizi Zoltán ásatása, 2015, szórvány, a kolostortól délre (Batizi Zoltán szíves szóbeli közlése).
 F Mag Hella, 2020
 G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: –
 H –
- Lábazati párkány töredéke*
27.
 A Reneszánsz balusztrád lábazati elemének töredéke. Alul illesztési sík maradványai, felül és oldalain

törésfelület. Felső részén fúrt csaplyuk maradványa, a baluszterek rögzítéséhez. Profilja: hiányzó felső tagozat, kúpa, lemez, lemez.

B 1490–1500 körül(?)

C Buda környéki márga

D 15 × 18,5 × 19 (cm)

E Vác, vár, Stefais István leletmentése (leltárkönyv szerint). [Középiskola építése a vár északkeleti részén.]

F Koppány Tibor, 1986

G Vác, Tragor Ignác Múzeum, ltsz.: 68.3.28.

H Koppány 1994a, 183. Kat. sz. 40.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány az MTA–ELTE „A középkori Magyarország építészeti tagozatainak és ornamentális faragványainak thesaurusa” kutatócsoport programjának keretében készült. Köszönettel tartozom Feld Istvánnak és Mikó Árpádnak kiegészítéseikért, megjegyzéseikért.

² *Éber* 1913.

³ A váci faragványok kőanyag-vizsgálata céljából az 1980-as években kilenc mintát vettek, amelyekről kiderült, hogy anyaguk buda környéki márga. Noha a publikált adatokból a háromszög alakú Báthori-címeres kőtől eltekintve nem derül ki, hogy pontosan melyik töredékeket vizsgálták, a székesegyházban fellelhető darabok anyaga is biztosan ez: *Gálos–Kertész* 1981, 242 (2. ábra); *Kertész* 1982, 226 (22. ábra); *Kertész–Szabó–Balog* 1988, 181 (Fig. 7.); *Árpás et al.* 1993, 248, 253 (15. kép). Mivel a művészettörténeti szakirodalomban a budai márga elnevezés honosodott meg, a továbbiakban ezt az elnevezést használom.

⁴ Ismét szem előtt tartandó, hogy az általam használt vörösmárvány megnevezés geológiai szempontból nem pontos, hiszen egy tömött vörös mészkőről van szó (*Lővei* 1992).

⁵ Az ugyancsak *Éber* által közölt, a 20. század elején ismert budai darabokra l. *Éber* 1904, 80–81 (19–22. kép). Ezek pontos lelőhelyéről nem tájékoztat, „Mátyás király palotájából fönmaradt” töredékeként ismerteti őket, megjegyezve, hogy az egyik a „budavári főtemplom környékéről” került elő.

⁶ *Horváth* 1939, 55; *Balogh* 1966, I. 120; *Feuerné* 1977, 217. (20. kép)

⁷ A Vácon előkerült nagyszámú padlócsespe részletes feldolgozására és átfogó közzétételére még nem került sor.

⁸ *Mikó* 1992; *Mikó* 1998, 213; *Mikó* 2007, 118–120.

⁹ *Mikó* 1998, 212–213.

¹⁰ *Mikó* 1998, 213; *Mikó* 2007, 117.

¹¹ *Mikó* 2007, 117.

¹² *Koppány* 1994a. Koppány Tibor kéziratát 1992 közepén zárta le, az addig előkerült töredékek ismertetését találjuk meg 1994-ben megjelent munkájában.

¹³ Koppány Tibor váci felmérési rajzait, valamint azon kéziratot feljegyzéseit, amelyekből a fentiek kiderülnek, Koppány András bocsátotta rendelkezésemre, amelyet ezúton is nagyon köszönök.

¹⁴ *Koppány* 1994a, Kat. sz. 15–16.

¹⁵ *Mikó* 1988, 134–136; *Mikó* 1998, 213–214.

¹⁶ *Végh* 1994, 343.

¹⁷ Koppány Tibor az általa közzétett 132 darabból a fenti két osztón kívül egy gyümölcsfüzéses vörösmárvány nyílászertöredéket, az 1485-ös évszámmal ellátott Báthori-címeres követ, továbbá öt (néhány esetben egy-egy antikva betűvel díszített) vörösmárvány kőlap töredékét ismertette (*Koppány* 1994a). Az azóta végzett feltárások so-

rán sem kerültek elő nagyobb számban ebből az anyagból értelmezhető, egyértelműen késő középkori, reneszánsz stílusú faragványok.

¹⁸ *Schallaburg* 1982, 604. (Kat. sz. 720.)

¹⁹ *Farbaky* 1988, 155.

²⁰ *Mikó* 1998, 213–214.

²¹ 2020 októberében Vácon a püspöki székhely közvetlen közelében, a Géza király tér északi részén (a Tímár utca Budapesti főúthoz való becsatlakozásánál) vízvezeték fektetése során egy rétegből rengeteg apró (többnyire 2–12 cm közötti), jobbára csak törésfelületet mutató vörösmárvány töredék került elő. A néhány faragott felülettel bíró szilánkról nem megállapítható, milyen szerkezethez tartozott. Ennek az anyagnak az értékelése esetleg más megvilágításba helyezheti a fentieket.

²² A tagozatok az említett sorrendben kívülről befelé követik egymást.

²³ *Koppány* 1994a, 177.

²⁴ *Árpás et al.* 1993, 244–250; *Kertész* 1982, 225; *Kertész–Szabó–Balog* 1988, 177.

²⁵ *Koppány* 1994a, Kat. sz. 64–66.

²⁶ *Mikó* 1988, 140 (14. kép). Egy további kisebb, eddig publikálatlan vörösmárvány töredék talán szintén csavart osztógyűrű részletét, valamint ez alól kilógó keskeny gallért és egy akantuszlevelet őrzött meg: Esztergom, Vármúzeum, ltsz.: 2008.42.01.Re.

²⁷ Az egykori törzstörödéken látszik az egykori osztógyűrű apró maradványa is. Feltehető, hogy ez az osztógyűrű sem volt díszítetlen, mert a belőle megmaradt apró részlet nem domború, hanem egy homorú faragott felület. Ahhoz azonban túl kicsi, hogy eldönthessük, pontosan milyen módon volt díszítve (*Kat. sz. 19.*).

²⁸ Az 1990-es évek elejéig végzett kutatások összefoglalását a Magyarország Régészeti Topográfiája 9. kötetében, valamint Tettamanti Sarolta 1994-es cikkében olvashatjuk: MRT 9. 380–404; *Tettamanti* 1994. Az 1998–2002 között végzett kutatásokról: *Tettamanti* 2014, *Rácz* 2016. Rövid kutatástörténeti áttekintés legutóbb: *Mag* 2019a.

²⁹ *Catitti* 2014, 28.

³⁰ Egy nagyolt faragásmódú, kevésbé kidolgozott részletekkel bíró vörösmárvány csoportról feltételezte, hogy az ezek alkotta korlátot a szemlélőtől távol kívánhattak elhelyezni: *Végh* 2008, 336 (Kat. sz.: 9.8).

³¹ Az esztergomi osztópillérek esetében a kímás keretezés is hiányzik, ezekkel csak a félbaluszterek tagolt talpkialakítása közös.

³² *Kozakiewicz* 1978, 4–6, 8–9. és 43–44. kép.

³³ *Mikó* 2015, 372.

³⁴ *Davies–Hemsoll* 1983, Pl. 1a; 5j. A Carafa-kápolna balusztrádjához: *Catitti* 2004, 34–35; *Catitti* 2014. A Palazzo Gondi lépcsőjéről: *Pellecchia* 2008; *Pellecchia* 2012, 147.

³⁵ Koppány 1994a, 180. Chobot Ferenc 1917-ben úgy vélte, hogy a székesegyházban megőrződött balusztrád e kápolnából származott: Chobot 1917, 516.

³⁶ A kápolna karzatának helyszíni kutatására 2009-ben Bartos Györgynek nyílt lehetősége. A falkutatás során tett megfigyelései alapján úgy vélte, a karzatos nem a 18. században építették össze egyéb, a várban fellelt faragványok felhasználásával (Vö.: Koppány 1994b, 374), hanem a Perényiek idején létesítették. A reneszánsz részleteket ekkor készíthették, de a karzat alatti boltozat elemeit kétségtelenül máshonnan – Bartos szerint egy, a déli szárny előtt létezett Garai-kori loggiából – kibontva építették be jelenlegi helyükre. Ugyancsak a karzat eredeti helyen való létezése mellett szól, hogy a siklósi kőtári anyagban nem található olyan töredék, amely a karzat balusztrádjával volna rokonítható, így valószínűsíthető, hogy az 1799-es rajz Koppány Tibor véleményével szemben egy, az akkori állapotot megörökítő felmérésnek, és nem tervrajznak tekinthető (Mag 2014, 30–31; 39–40). Ezúton is köszönöm Bartos Györgynek, hogy kutatási megfigyeléseit és az erről készült dokumentációját megosztotta velem.

³⁷ Sajnos utóbbi tárgy eredeti képéről nincs információ, csak az egykor rajta olvasható, feltehetően kapitálissal írt sírvers ismert (Ritoókné Szalay 2007). Magát a tárgyat azzal a fal kézműves medencével azonosíthatjuk, amely a váci ferences kolostorban maradt fenn (az eredetileg a refektóriumában elhelyezett darabot ma a kolostor délkeleti bejárata közelében találjuk). Az erre vonatkozó írott forrásról lentebb részletesen szó esik.

³⁸ Összehasonlításképp: a siklósi vár belső udvarán az épületszárnyak előtt futó, a 16. század első évtizedében készült balusztrádnak 2014-ig 11 darab osztópillér-töredéke és összesen több mint 110 darab balusztertöredéke vált ismertté (Mag 2014).

³⁹ A feltételezést erősíthetné, hogy a székesegyházba beépített darabok Koppány Tibor szerint a szerkezet elemeinek értő elhelyezéséről tanúskodnak: a két szélső pillér a többinél szélesebb, így valószínűsíthető, hogy ezek eredetileg is a balusztrád szélein állhattak (vö. Koppány 1994a, 177).

⁴⁰ Az épület legutóbbi felújításakor több falazatkibontás is történt, a vakolatot is több részen leverték. Néhány másodlagosan felhasznált tagozott faragványt megfigyelhettünk ugyan a falakban, de ezek száma nem volt jelentős. Reneszánsz faragványt csak egyetlen, egy párkány, töredékét regisztrálhattuk a kolostor belső udvarának délnyugati sarkánál.

⁴¹ Így volt ez például Budán is, ahol vörösmárvány balusztrád töredékeket nagy számban tártak fel az egykori keleti palotaszárny Duna felőli homlokzata alatti udvar feltöltésében. Ide az épületszárny 18. század elején végzett bontása során kerültek az elemek (Végh 1994, 343).

⁴² MRT 9, 382–383.

⁴³ Mag 2019b.

⁴⁴ Váci Hírlap 27. évf. 30. szám. 1913. április 20. 2; Pesti Hírlap 35. évf. 98. szám. 1913. április 25. 14. Ez utóbbi híradás írója szerint: „A dóm, amelyet a XVIII. században gróf Migazzi váci püspök épített, minden művészi érték nélkül való, hanem az egyik szentélykorlátról megállapította dr. Éber, hogy az sokkal régebbi származású.”

⁴⁵ Éber 1913, 183.

⁴⁶ Éber 1913, 184.

⁴⁷ Éber 1913, 184.

⁴⁸ Tragor 1906.

⁴⁹ Tragor 1923, 167–168.

⁵⁰ Tragor 1912, 76–79. Megjegyzendő, hogy ekkor még ugyancsak a vár helyén talált műként szól a Báthory-Madonnáról is, amelyről azonban 1929-ben már a Róka János művében fennmaradt eredettörténetet írja le: Tragor 1929, 53–54.

⁵¹ Váci Hírlap 27. évf. 30. szám. 1913. április 20. 2.

⁵² Tragor 1929, 29. Ugyanez: Tragor 1930, 64.

⁵³ Róka 1777, 42.

⁵⁴ Róka 1777, 45–45.

⁵⁵ Katona 1779, [17]. Az idézett szövegrészlet értelmezésében nyújtott segítséget köszönöm Szabó Melindának.

⁵⁶ Bővebben az utazásról: Pető 1996.

⁵⁷ Sestini 1815, 164–165; Pető 1997, 185.

⁵⁸ Nagy 1818, 17.

⁵⁹ Nagy 1818, 12–13. A vörösmárvány címer nem lehet azonos az 1485-ös évszámú faragvánnyal, mivel a Nagy által leírt művön nincs évszám, ellenben szerepelt rajta Mária és a gyermek Jézus is. Papp Júlia szerint nincs okunk kételkedni abban, hogy Nagy Imre leírása személyes tapasztalatán alapul (Papp 1999, 159), ugyanakkor ő is említi, hogy Nagy leírása nem vonatkozhatott egyetlen ma ismert, fennmaradt alkotásra sem.

⁶⁰ Kubinyi–Vahot I. 1853, 67. A címeres kő képe fölé tévesen azt írták, az a síremlék képe.

⁶¹ Kubinyi–Vahot I. 1853, 64, 66. Megjegyzendő, hogy tévedés a 66. oldalon olvasható adat, miszerint a címeres kő „a nemzeti múzeumnak adatott” – itt vélhetően a Kámánházy László által 1815-ben a Nemzeti Múzeumnak adományozott Báthori András-féle Madonnára gondolhatott a szerző, fentebb (64. oldal) maga is azt írja, hogy a címeres kő a székesegyházban, a Madonna a Nemzeti Múzeumban található. Ez az eltérés a mű bevalottan kompilatív jellegéből adódik.

⁶² [Sz.n.] 1865, 73.

⁶³ Rupp 1870, 686–687.

⁶⁴ Nagy 1874, 127. „Minthogy már Migazzinál és Vácznál vagyunk, meg kell említenem, hogy Migazzi, ki a kitűnően szép(?) váci székesegyházat 1762–1777-ben fölépítteté a Mátyás király korában élt Báthori Miklós váci püspök egy feltalált emlékkövét az említett egyház sirbolti kápolnájának oltárától balkézfelé befalaztatá. Ez emlékkő vörös márványból van és a Báthori nemzetségnek sárkány körítette három farkasfögből álló czimerét ábrázolja; a czimer fölött püspök-bot és süveg, a czimer mellett 1485. évszám olvasható, mint ezt egykoron évek előtt magam is szemléltem.”

⁶⁵ Myskovszky 1881, 28.

⁶⁶ Fraknoi 1896, 590; Chobot 1917, 516.

⁶⁷ Karcsú 1880, 39. A másodikként említett mű a Báthori-Madonna lehet.

⁶⁸ Karcsú 1886, 3–4.

⁶⁹ Karcsú 1887, 181.

⁷⁰ Karcsú 1887, 180.

⁷¹ Karcsú 1885, 146.

⁷² Karcsú 1886, 22.

⁷³ Karcsú 1886, 25.

⁷⁴ 1703-ban említik, hogy 1687-ben a mai Március 15. tér 6. számú ház – amely a török kor után a püspöki palotaként szolgált – bejárata felett is látható volt egy Báthori-címeres kőfaragvány (Egyetemi Könyvtár, Collectio Hevenesiana, LXIX. 337). Noha nem zárható ki, hogy ez

azonos legyen valamelyik, máig megőrzött címeres kővel (MRT 9., 403. 304. lábjegyzet), ezt egyértelműen nem is tudjuk bizonyítani – a fentiek tekintetében inkább a háromszögű, márgából készült darabról képzelhető el, hogy székesegyházbéli befalazása előtt itt lehetett.

⁷⁵ Koppány 1994a, Kat. sz. 15–36. Az 1719-es évszám abból a szempontból is problémás, hogy ekkor annyi történt, hogy a ferencesek megkapták az egykori vár területét. A templom és a kolostor építése hosszú ideig elhúzódott, így ha az építkezés során kerültek is elő a faragványok, az a 18. század közepe tájáig bármikor megtörténhetett.

⁷⁶ Tragor 1936, 52.

⁷⁷ Kubinyi–Vahot I. 1853, 73–74; Pető 1997; Pető 2007.

⁷⁸ Stefai 1973.

⁷⁹ Jelenlegi ismereteink szerint nincs olyan töredék, amely az oszlopok és a balusztrádok összekapcsolódását igazolná. Koppány Tibor egy töredéket oszlopszék töredékeként határozott meg, ez azonban újonnan kézbe véve egy szemöldökpárkány saroktöredékének bizonyult.

⁸⁰ Szakszerű kőanyag-meghatározásra nem nyílt mód, a meghatározásokat szemrevételezés útján a szerző végezte.

RÖVIDÍTVE IDÉZETT IRODALOM

- Árpás et al. 1993 – Árpás Endre – Emszt Gyula – Gálos Miklós – Kertész Pál – Marek István: Az ún. Buda környéki márga és jelentősége a magyar építészettörténetben. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, 4.) Szerk.: Lővei Pál. Budapest 1993, 239–258.
- Balogh 1966 – Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában, I–II. Budapest 1966.
- Catitti 2004 – Silvia Catitti: L'architettura della cappella Carafa in Santa Maria sopra Minerva a Roma. *Annali di Architettura* 16. 2004, 25–43.
- Catitti 2014 – Silvia Catitti: Balaustro e balaustrata tra metà Quattrocento e primo Cinquecento. In: *Giornate di studio in onore di Arnaldo Bruschi*. Vol. 2. Eds.: Flavia Cantatore et al. Roma 2014, 21–32.
- Chobot 1917 – Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. Második rész: A papság életadatai. Vác 1917.
- Davies–Hemsoll 1983 – Paul Davies – David Hemsoll: Renaissance Balusters and the Antique. *Architectural History* 26. 1983, 1–23., 117–122.
- Éber 1904 – Éber László: Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. Budapest Régiségei 8. 1904, 51–84.
- Éber 1913 – Éber László: A váci székesegyház szentélykorlátja. In: Magyarország műemlékei III. Szerk.: Forster Gyula. Budapest 1913, 181–184.
- Farbaký 1988 – Farbaký Péter: A budai királyi palota díszudvara. *Ars Hungarica* 16. 1988, 143–171.
- Feuerné 1977 – Feuerné Tóth Rózsa: Reneszánsz építészet Magyarországon. Budapest 1977.
- Fraknói 1896 – Fraknói Vilmos: A magyar nemzet története 4. A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). Budapest 1896.
- Gálos–Kertész 1981 – Gálos Miklós – Kertész Pál: Műemlékeink építészeti kőanyag katasztere. Műemlékvédelem 25. 1981, 3. sz., 241–245.
- Horváth 1939 – Enrico Horváth: Il Rinascimento in Ungheria. Roma 1939.
- Karcsú 1880 – Karcsú Antal Arzén: Vác város története, 1. Keletkezésétől 1756. évig. Vác 1880.
- Karcsú 1885 – Karcsú Antal Arzén: Vác város története 5. A váci egyházmegye általános, s a püspöki lakok története és a püspökök életrajzai az első főpásztortól Peitler Antal Józsefig bezárólag. Vác 1885.
- Karcsú 1886 – Karcsú Antal Arzén: Vác város története 6. A Vác székesegyház, káptalan s az egyházmegye területén létezett apátságok, prépostságok stb. története. Vác 1886.
- Karcsú 1887 – Karcsú Antal Arzén: Vác város története 8. Az egyházmegyei intézetek, és a kolostorok. Vác 1887.
- Katona 1779 – Stephanus Katona: *Historia Critica Regum Hungariae. Historia regum stirpis Arpadianae*. Tomulus II. Pest 1779.
- Kertész 1982 – Kertész Pál: A műemléki kőanyagok bányahelyeinek kutatása. Építés – Építészettudomány 14. 1982, 193–228.
- Kertész–Szabó–Balog 1988 – Kertész Pál – Szabó–Balog Anna: Provenance and petrographical problems of the building and ornamental stone materials of Hungarian renaissance architecture. *Periodica Polytechnica* 32. 1988, 3–4. sz., 169–193.
- Koppány 1994a – Koppány Tibor: A váci vár reneszánsz kőfaragványai. In: *Váci Könyvek* 7. Vác 1994, 175–204.
- Koppány 1994b – Koppány Tibor: A siklói vár. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Budapest 1994, 374–375.
- Kozakiewicz 1978 – Helena Kozakiewicz – Stefan Kozakiewicz: A reneszánsz Lengyelországban. Ford. Dobos Lidia et al. Budapest 1978.
- Kubinyi–Vahot I. 1853 – Kubinyi Ferencz – Vahot Imre: Magyarország és Erdély képekben, I. Pest 1853.
- Lővei 1992 – Lővei Pál: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica* 20. 1992, 3–28.
- Mag 2014 – Mag Hella: A siklói vár reneszánsz kori kőfaragványai. Diplomamunka. Kézirat. ELTE-BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest 2014.
- Mag 2019a – Mag Hella: A váci vár. (Vezető a Castrum Bene Egyesület 25. Vándorgyűlésének tanulmányútjához.) *Castrum* 22. 2019, 213–218.
- Mag 2019b – Mag Hella: Pince a pincében – késő középkori pincerészlet feltárása a váci várban. Várak, kastélyok, templomok 15. (2019) július, 13–15.
- Mikó 1988 – Mikó Árpád: Ippolito d'Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon (1487–1497). *Ars Hungarica* 16. 1988, 133–142.
- Mikó 1992 – Mikó Árpád: Dolium. A váci kora reneszánsz balusztrád datálása egy Mátyás-embléma alapján. *Művészettörténeti Értesítő* 41. 1992, 62–66.
- Mikó 1998 – Mikó Árpád: Rész és egész. A magyarországi reneszánsz kőfaragóműhelyek és kutatásuk. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István – László Csaba. Budapest 1998, 207–225.
- Mikó 2007 – Mikó Árpád: Báthory Miklós püspök és a reneszánsz művészet emlékei Vácott. In: Báthory Miklós

- váci püspök (1474–1506) emlékezete. Szerk.: Horváth Alice. Vác 2007, 117–131.
- Mikó 2015 – Mikó Árpád: Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon. I. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése. *Ars Hungarica* 41. 2015, 363–420.
- MRT 9 – Dinnyés István et al.: Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. (XIII/2. kötet). Budapest 1993.
- Myskovszky 1881 – Myskovszky Viktor: A renaissance kezdete és fejlődése különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. Budapest 1881.
- Nagy 1818 – Nagy Imre: Vátznak leírása. Tudományos Gyűjtemény IV. kötet. Pest 1818, 3–41.
- Nagy 1874 – Nagy Iván: Szobai régészkedés. *Archaeológiai Értesítő* 8. 1874, 126–130.
- Papp 1999 – Papp Júlia: Báthory Miklós címerének, sírkövének és Báthory András Madonnájának említései a 18. század végén és a 19. század elején. *Művészettörténeti Értesítő* 48. 1999, 157–160.
- Pellecchia 2008 – Linda Pellecchia: Stepping up. Observations on the Renaissance staircase in Florence. *Opus Incertum* 11. 2008, 42–49.
- Pellecchia 2012 – Linda Pellecchia: From Aesop's fables to the „Kalila wa-Dimna”: Giuliano da Sangallo's staircase in the Gondi Palace in Florence. *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 14/15. 2011–2012, 137–207.
- Pető 1996 – Pető Mária: A firenzei Domenico Sestini pestbudai utazása a XVIII. század végén. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25. 1996, 351–360.
- Pető 1997 – Pető Mária: Vác és a Migazzi-gyűjtemény római kőemlékeinek leírása D. Sestini útinaplójában. In: *Váci Könyvek*, 8. Vác 1997, 183–193.
- Pető 2002 – Pető Mária: A váci Migazzi-gyűjtemény budapesti lelőhelyű darabjai. *Budapest Régiségei* 41. 2007, 289–298.
- Rácz 2016 – Rácz Tibor Ákos: 9–11. századi kerámialeletek a váci püspöki székhelyről. In: „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni.” Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. (*Opuscula Hungarica*, IX.) Szerk.: Simonyi Erika – Tomka Gábor. Budapest 2016, 103–114.
- Ritoókné Szalay 2007 – Ritoókné Szalay Ágnes: Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) epitáfiuma. In: *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete*. Szerk.: Horváth Alice. Vác 2007, 157–171.
- Róka 1777 – Johann Róka: Alt und neu Waitzen. Pressburg–Kaschau 1777.
- Rupp 1870 – Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. 1. Az esztergomi egyház-tartomány. Pest 1870.
- Schallaburg 1982 – Tibor Klaniczay – Gottfried Stangler – Gyöngyi Török hrsg.: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. [Ausstellungskatalog, Schloß Schallaburg] Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums (N. F. 118.), Wien 1982, 604. (Kat. sz. 720.) (Zolnay László)
- Sestini 1815 – Domenico Sestini: Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna. Firenze 1815.
- Stefaits 1973 – Stefaits István: Adalékok a publikálatlan váci reneszánsz nyílászkeret-töredék stílusához. In: *Studia Comitatus* 2. Tanulmányok Pest megye múzeumai-ból. Szerk.: Ikvai Nándor. Szentendre 1973, 303–313.
- Sz. n. 1865 – [Szerző nélkül]: Vác régi vára. Hazánk s a Külföld, 1. évf. 5. szám. 1865. 01. 29.
- Tettamanti 1994 – Tettamanti Sarolta: A váci vár. In: *Váci Könyvek*, 7. Vác 1994, 101–174.
- Tettamanti 2014 – Tettamanti Sarolta: Régészeti kutatások a váci várban 1998–2002. In: *Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében*. Szerk.: Rajna András. Szentendre 2014, 153–166.
- Tragor 1906 – Tragor Ignác: Vác vára és képei. Vác 1906.
- Tragor 1912 – Tragor Ignác: A váci múzeum gyűjteményeinek leíró lajstroma. Vác 1912.
- Tragor 1923 – Tragor Ignác: Váci érdekességek. (*Váci Könyvek*, 9.) Vác 1923.
- Tragor 1929 – Tragor Ignác: Vác művészete a középkorban. Vác 1929.
- Tragor 1930 – Tragor Ignác: Vác műemlékei és művészei. Vác 1930.
- Tragor 1936 – Tragor Ignác: Az emberi élet Vácon és vidékén az őskortól napjainkig. Vác 1936.
- Végh 1994 – Végh András: Balusztrád-elemek a budai várpalotában. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunán-túl* 1000–1541. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Budapest 1994, 343.
- Végh 2008 – Végh András: Balusztrád a budai királyi palotából. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Szerk.: Farbak Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Budapest 2008, 336. (Kat. sz.: 9.8.)

ON AN UNKNOWN BALUSTRADE FROM VÁC

In 1913 László Éber wrote a paper about the rood screen of the baroque cathedral of Vác. He was the first who revealed that sixteen pieces from the Renaissance-style carved stone elements of the rood screen were made in the late medieval period. The stone material of the pieces is marl of the Buda region. There were other stone carvings masoned in the cathedral: four dividing pillars of this balustrade, other two with Jagellonian signs from red marble and two tables with the coat of arms of Miklós Báthori (bishop of Vác, 1474–1506). The balustrade elements can be seen in the baroque Cathedral thought to be in strong connections with some dividing pillars from

Buda castle. There were two ideas about the dating of the Vác balustrade: either they were made during the reign of King Matthias Corvinus or after his death during the Jagellonian era. In 1992 Árpád Mikó discovered a barrel on the backside of one pillar, which is one of the emblems of King Matthias. There is another important question: what was the original finding place of the pillars? Éber wrote, that it is plausible that Miklós Báthori was the order of the balustrade and it was stood in the medieval cathedral of Vác, which was destroyed during the Ottoman era. Is it possible that they came from the site, which now laid under and around the baroque Franciscan

church and monastery in Vác? I examined the written sources from the 18–19th centuries and it turned out, that there is no information about it.

On the other hand, there are several other Renaissance fragments from Vác, most of them were also made of marl of the Buda region. The fragments kept by the local museum came into light by archaeological excavations between 1912 and 2019, on the site where the medieval episcopate laid. From the first time, researchers (based on Éber) wrote that the findings stand close to the ones in the cathedral's rood screen. Most of them are well known – we could say – because Tibor Koppány published every known piece in 1994. He wrote about a few other balustrade fragments too, but his descriptions are very short, and we can see drawings of only ca. one-third of all pieces. So I decided to see the original fragments and found that those small pieces kept by the museum don't come from that balustrade can be seen today in the cathedral.

The most important difference is the shaping of the baluster's foot rings. They are divided: there is a vertical section and after that, the ring widens into a curved form. Furthermore, the image field of the dividing pillars framed in a more complex mode. On the image fields probably tapes, garlands, trophies were carved, but there is not any intact one, only very small pieces, which came to light in every corner of the site. So the balustrade's original place

couldn't be determined certainly. Nevertheless, because of the fine surfaces of the carvings, I think the balustrade stood inside, maybe in the medieval cathedral, perhaps in the Chapel of Saint Nicolaus where Miklós Báthori was buried.

Among the early Renaissance-style pieces known from the medieval Hungarian Kingdom, there are a few analogies. First of all, we can see the very same solution on the foot rings of the Jagellonian era dividing pillars from Hungarian red marble in Vác. They belong to a group of red marble carvings: the other elements of this group can be found in Buda and Esztergom. Furthermore, from the marl of the Buda region stone material I know only one other example where the baluster foot rings are similar: the gallery of the castle chapel in Siklós. So I think we can say certainly that the „new” balustrade fragments from Vác were made during the Jagellonian era.

MAG Hella művészettörténész, régész / art historian, archeologist – Tragor Ignác Múzeum, Vác. 2600 Vác, Zrínyi u. 41/a. mag.hella@muzeumvac.hu

Kulcsszavak: Vác, székesegyház, balusztrád, reneszánsz, kőfaragvány, Jagelló-kor, Báthori Miklós, Éber László / *Keywords:* Vác, cathedral, balustrade, Renaissance, stone carving, Jagellonian era, Miklós Báthori, László Éber